

"דובר צה"ל מודיע"

אסטרטגיות רטוריות בהצהרותיו של דובר צה"ל בחודשים הראשונים של מלחמת "חרבות ברזל" (אוקטובר 2023 – פברואר 2024)

1. מבוא

חשיבות ההסברה ויחסי הציבור בעיתות מלחמה ומאבקים בין מדינות וצבאות מוכרת וידועה זה דורות. מיסוד של מנגנוני הסברה החל בימי מלחמת העולם הראשונה, והמגמה נמשכת גם בימינו.¹ אדוארד ברנייז, אבי יחסי הציבור בארצות הברית, הסביר את תחילת המגמה: "פריצת מלחמת העולם הראשונה הביאה לידי הכרה בחשיבות שיש לדעת קהל תומכת להצלחת מאמצי של אומה המצויה במצב מלחמה".² במחקרים שונים מוזכרות מטרות שונות לטיפול דוברות במסגרת צבאית, כמו לגיטימציה לקיומו של הצבא ולגיוס אליו, תמיכה ציבורית בפעילויות צבאיות, חיזוק המורל של העורף, טיפוח האתוס של הצבא, סיוע להסברה במישור הבין-לאומי ועוד.³ ימי מלחמה מגבירים את הצורך של הצבא ביחסי ציבור בעיקר לשתי מטרות שלכאורה סותרות: מינוף ההצלחות מחד גיסא, ומתן הסברים ותירוצים לכישלונות מאידך גיסא. ימי המלחמה מחייבים את הדובר לפרסם במהירות את כל המידע הרלוונטי על המשבר כדי לשלוט בסדר היום התקשורתי. במלחמה הדובר מתמודד עם מצב קבוע של מתח בין מהירות מסירת המידע ובין דיוק ואמינות, בין הרצון ליצור "ערפל קרב", בעיקר מטעמים טקטיים, ובין חשיפת המידע ופרסומו באמצעי התקשורת מתוך התחשבות בצימאון ובצורך של הציבור למידע עדכני ומייד. דובר צה"ל תת-אלוף דניאל הגרי היה לאחת הדמויות המרכזיות במלחמת "חרבות ברזל". בימים הראשונים של הלחימה ניתנו הצהרותיו פעמיים ביום, ועם הכניסה ל"שגרת" מלחמה הן הלכו ופחתו.⁴

1. לימור ולשם, 2015, עמ' 76–77.
2. שם, עמ' 76. על הרקע ההיסטורי של הדוברות הצבאית בעולם החל מיוון העתיקה ועד לימינו ראו שם.
3. שם, עמ' 77–78.
4. בשבוע הראשון והשני של המלחמה ניתנו שתי הצהרות ביום, בשבועות 3–15 פעם ביום, ומהשבוע ה-15 למלחמה פחתה עוד תדירות ההצהרות.

1.1 מסגור שיח ודיאלוג

במחקר זה ניתחתי את הצהרותיו של דובר צה"ל (להלן הקורפוס) באמצעות מסגור שיח – מושג-גג העוסק בעיקר בשאלה כיצד המציאות מתוארכת, מסופרת ומדווחת. המחקרים בנושא דנים באופן שבו ייצוגה הלשוני של המציאות בשיח הציבורי מספק משמעות קונקרטית לאירועים ומקבע פרשנויות למתרחש. המסגרות המיוצרות בשיח ממקדות את תשומת הלב של החברה באספקטים מסוימים של המציאות ומזניחות דרכים אחרות להבנת ההתרחשויות, ומכאן חשיבותן בעיצוב האופן שבו אנשים מבינים ותופסים את המתרחש. לצד הדיווחים בכלי התקשורת, דברי הידוענים, הפרסומים ברשתות החברתיות ועוד, גם המנהיגים תורמים בהצהרותיהם לעיצוב תפיסת המציאות בקרב הציבור ומשפיעים עליה. לשפה שבה הם משתמשים חשיבות מכרעת בעיצוב תודעת הציבור.

בעת קונפליקטים ומשברים חברתיים ולאומיים ובמיוחד בימי מלחמה החברה צמאה למידע ברור ונהיר על המתרחש, ולכן למסגור יש חשיבות מכרעת בתפיסת המציאות. הוא מכווון ומנחה את החברה בגיבוש תובנות על סיבת הסכסוך ועל הדרך ה"נכונה" לתפוס אותו ומצדיק בעיניה את התנהגותה והתנהלותה. בלב הסכסוכים נמצאת הבחירה במילים שאנשים משתמשים בהן כדי למצב את עצמם כנגד האויב, וניצחון במלחמת הנרטיבים עשוי להיות המדד החשוב ביותר בתפיסת הניצחון במלחמה הממשית. במצבי משבר מעין אלה תפיסת המציאות של הציבור מתורגמת בסופו של דבר גם להתנהגותו.⁵

במחקר זה התבססתי על תאוריית פעולות הדיבור ועל תאוריית הנימוס בצירוף עקרונות הרטוריקה הישנה והחדשה, העוסקות בפעילות בין-אישית בין מוען מסוים לנמען או לנמענים מסוימים. ניתוח הקורפוס לפי תאוריות אלו מסביר את השימוש באסטרטגיות הרטוריות של דובר צה"ל בהתחשב בדובר, בנמען, במערכת היחסים שביניהם ובנקודת המוצא של השותפים לשיח. בזה מטרתי לגלות מהן האסטרטגיות הרטוריות שבהן משתמש הדובר, לאיזה צורך הוא משתמש בהן ומדוע.

בניתוח הקורפוס נעזרתי גם במונח "דיאלוגיות" כפי שראה אותו בחטין. לפי בחטין גם הרצאה או טקסט כתוב עשויים להיות דיאלוגיים, כלומר "לדבר" אל הקורא או אל השומע באמצעות שיח המזמין אותו למעורבות ולהקשבה פעילה. המעורבות עשויה להיות התנגדות לשיח או תמיכה בו באמצעות עיבוד הנאמר והענקת משמעות לדברים.⁶ מכאן שההצהרה עשויה להיות דיאלוגית אם היא מצליחה ליצור מרחב שהשומע יכול לבנות בו לעצמו משמעות מן הנאמר. מה

5. צ'ונג ודרוקמן, 2007.

6. בחטין, 1986, עמ' 60–102; בחטין, 1981, עמ' 259–422.

שמצופה מהנמען הוא "הבנה תגובתית" (responsive understanding), והיא תבוא לידי ביטוי בקבלת הרעיונות, בהזדהות עימם, בהתנגדות להם, בדחייתם, בהסכמה לביצוע פעולה וכו'. על פי בחטין תפקידו של הנמען אינו של מאזין פסיבי אלא של שותף פעיל בתהליך התקשורת.⁷ בחטין, בדונו בדיאלוגיות של השיח, טוען שגם אם מדובר בטקסט בעל מאפיינים מונולוגיים, בעלי אופי מרוחק ובלתי מעורב, כמו בהצהרות דובר צה"ל, מתקיים בו דיאלוג עם נמען כלשהו, כלומר כל שיח מכוון לנמען ומעוצב על פי הדרך שבה הנמען נתפס בעיני המוען.⁸ בדומה לבחטין, גם פרלמן ואולברכטס-טיטקה מציגים מאפיינים כמו פנייה אל קהל מגוון, שימוש בערכים משותפים ויצירת תחושת שייכות וזהות משותפת בין הנואם לקהל בתהליך השכנוע. בהתייחסותם להיבט הדיאלוגי הם טוענים שאיכות הטיעון תלויה בהתחשבות בנמען, בעמדותיו, ברצונותיו, בצרכיו וברגשותיו.⁹

1.2 סוגיית המשתתפים בשיח

שאלת המשתתפים בשיח היא שאלה מרכזית בכל אירוע תקשורתי. לכאורה בהצהרות דובר צה"ל המשתתפים בשיח הם הדובר עצמו, העיתונאים באולפן וקהל המאזינים בבית, שאליהם ההצהרה מופנית באופן רשמי.

ההצהרות הן לכאורה מונולוגים של הדובר בלבד, אך המונח "דובר" בחקר השיח כולל בתוכו כמה משמעויות: האדם המביע את המילים בפועל (animator); יוצר המסר, מנסח המבע (author); האדם או הישות שעמדתם מיוצגת, מי שאחראי למה שנאמר (principal). תפקידים אלו עשויים לבוא בצירופים שונים בכל אירוע תקשורתי, והם עוזרים לנו להבין את האופן שבו הדוברים מציגים את עצמם בסיטואציות תקשורתיות שונות.¹⁰ בדרך כלל הניסוח של הצהרות דובר צה"ל אינן שלו אלא של קבוצת אנשים האמונים על כך, ובהם כותבי נאומים ויועצים, ולכן קיים קושי להכריע עד כמה הדובר מעורה בניסוח ההצהרות.¹¹ במחקר זה אראה כיצד הדובר עובר מזהות אחת לאחרת וכיצד הוא ממצב את עצמו לסירוגין גם כאדם פרטי, גם כלוחם לשעבר וגם כנציג רשמי של הצבא.

גם למושג "קהל השומעים" (participants) היבטים שונים. נאומים כמו הצהרות עשויים להיות בעלי השפעה רק כאשר הם מותאמים ומכוונים לקהל האמור להיות משודל או משוכנע באמצעותם. לעומת זאת הרטוריקה החדשה רואה בקהל השומעים

7. בחטין, 1986; פלד ובלום-קולקה, תשנ"ז.

8. בחטין, 1981.

9. פרלמן ואולברכטס-טיטקה, 1969, עמ' 6-34.

10. גופמן, 1981.

11. רייזגל, 2010, עמ' 257.

קהל המורכב מציבור מלומדים או בורים, אדם יחיד, קבוצה קטנה או האנושות כולה. ייתכן שנאום אחד יכול בעת ובעונה אחת לקבוצות שומעים אחדות. לדברי פרלמן, הקהל של הנאום הוא כלל בני האדם שהנאום מבקש להשפיע עליהם בטיעוניו, והוא אינו מצטמצם בהכרח לאנשים שהנאום פונה אליהם במפורש. נקודת המוצא היא אפוא מטרתו וכוונותיו של הדובר. כל דובר חושב במודע או שלא במודע על האנשים שהוא מבקש לשכנע, ובזה מוגדר הקהל שאליו מכוונים דבריו. לפי לבנת הידיעה מיהו הקהל תסייע לדובר לבחור את האסטרטגיות שתהיינה יעילות מבחינתו.¹² כמובן אסטרטגיות אלו אפשר שלא יועילו בפנייה לקהל אחר, שאינו שותף לאותם רגשות, אמונות וצרכים.¹³ במאמר זה אראה כי קהל השומעים שדובר צה"ל פונה אליהם בהצהרותיו מורכב מקבוצות שונות.

2. קורפוס ומתודולוגיה

הקורפוס מורכב מהצהרותיו של דובר צה"ל תת-אלוף דניאל הגרי שנמסרו בחודשים הראשונים של המלחמה (אוקטובר 2023–פברואר 2024). ההצהרות שניתנו בערוצי התקשורת ותוכתבו במלואן במערך הדוברות של צה"ל. ניתחתי את התכתובים כדי לזהות בהם מבעים ייחודיים או בולטים המיוחסים לדובר, ואת המבעים שאותו מיינתי לקטגוריות על פי אסטרטגיות רטוריות המשרתות את המטרות האלה.

3. אסטרטגיות רטוריות והדרכים למימושן בהצהרות דובר צה"ל

במאמר זה יוצגו שלוש אסטרטגיות בולטות בהצהרות דובר צה"ל וייבחנו הדרכים למימושן: הבטחה לדוברות אמינה, ביסוס האתוס של הדובר, של הצבא ושל החברה הישראלית ופנייה אל הציבור וחיזוק חוסנו. אדגים אותן ואדון בהן להלן.

3.1 הבטחה לדוברות אמינה

חטיבת דובר צה"ל הוקמה חודשים אחדים לאחר קום המדינה, ומאז ועד היום היא הגוף האחראי להעברת דיווחים צבאיים אל התקשורת המקומית והזרה.¹⁴ במאה העשרים, ובעיקר בעשורים האחרונים, עם היווצרות ערוצי תקשורת רבים שהגישה אליהן אפשרית מכל מקום, הפצת המידע ממרחבי הלחימה בלי שתהיה

12. לבנת, תשע"ד, עמ' 326.

13. בניגוד לשכנוע לוגי, שאינו קשור במאפיינים ספציפיים של קהל מסוים (שם).

14. מגן ולפיד, 2017.

עליה בקרה כלשהי הולכת וגדלה, וגוברת גם המערכה על התודעה. כיום הזירה התודעתית נחשבת לאחד הגורמים המשפיעים על האופן שבו נתפס שדה הקרב, וחלקה בעיצוב הלחימה והתוצאות המושגות בה רב מאי פעם.¹⁵ על דובר צה"ל מוטל לשמר ולחזק את אמון הציבור בצה"ל, במשימותיו, במפקדיו ובחייליו, להעניק לגיטימציה להפעלת כוח והרתעה כלפי יריביה של מדינת ישראל ולהדוף מידע המזרם באמצעי תקשורת אחרים.

המתח בין אמינות למהירות הוא הצייר העיקרי שעבודת הדוברות נסבה עליו. התקשורת הזרה והערבית מצליחה להקדים את המידע הצבאי משום שהמידע בצה"ל כבול לבדיקות חוזרות ונשנות בהיותו מחויב לאמינות, ולא למהירות.¹⁶ במלחמת "חרבות ברזל" נדרש דובר צה"ל לפצות על משבר האמון של האזרחים במנהיגיו הפוליטיים והצבאיים ולהתמודד עם תקשורת פתוחה ומהירה ללא מתווכים ממסדיים, עם מציאות של מלחמה בשידור חי ונגיסה ביכולת הצנזורה והמדינה לשלוט במידע או לעכב אותו. הוא נדרש להתחשב גם בעובדה שישראל צריכה להשיג ולשמר את הלגיטימציה שלה בעיני ממשלות, ארגונים בין-לאומיים, ארגוני זכויות אדם, גופי תקשורת ומוסדות משפט בין-לאומיים ולהציג דוברות אמינה ושכנוע בצדקת הדרך.

בשלושת החודשים הראשונים של המלחמה שילב הגרי בהצהרותיו הסברים על תפקיד דובר צה"ל ועל האופן שבו יעביר את המידע לציבור בשילוב של הבטחות למידע אמין ועדכני. כך למשל בדוגמות 1–3:

1. אמש יק לעדכן אתכם פעמיים ביום, בבוקר ובערב, בתמונת המצב ובאירועים המרכזיים. אלו ימים מאוד מתוחים ויש עוד ימים קשים לפנינו. התפקיד שלנו בדובר צה"ל זה לתת תמונה אמינה. היום בערב אענה לכם על שאלות ברשתות החברתיות של צה"ל, אני מזמין אתכם להמשיך לשלוח שאלות (12.10.23).
2. אנחנו לא נסתיר מידע מהציבור, נעדכן רק כשהמידע מאומת באופן מלא (16.11.23).
3. מפרוץ המלחמה הערך שמנחה אותנו בצה"ל הוא שקיפות מלאה לציבור של מידע מאומת, רלוונטי, בזמן אמת ונגיש בכל ערוצי התקשורת והרשתות החברתיות. אנחנו נמשיך לעדכן אתכם בכל המידע ובאופן רציף, גם אם אני לא אעשה זאת מעתה בהצהרה יומית, אמש יק **להתייצב** כאן אחת ליומיים שלושה, לעדכן ולענות על כל שאלה. לכשידרש **אתייצב** באופן מדי (11.1.24).

15. לפיד, 2019, עמ' 72–75.

16. שי, 2013, עמ' 188.

בדוגמות 1–2 הגרי מכריז על תפקיד הדוברות במילים מפורשות: "לתת תמונה אמינה" ו"מידע אמין" לצד הבטחה לענות על שאלות הציבור בהצהרה הבאה שתינתן בערב. הפועל **אתייצב**, המופיע פעמיים בדוגמה 3, מרמז על תחושת המחויבות של הדובר ועל מסירותו לתפקיד.

כדי ליצור תחושה של אמינות הגרי עושה מאמץ להציג את המידע בשקיפות ובעקיבות, ללא סתירות או הטיות עם דיווחים מלאים ככל האפשר, וכאשר המידע חסר או לא ברור הוא אומר זאת בצורה גלויה. כך למשל בדוגמה הבאה, ממסיבת עיתונאים שבה הדובר נשאל על מצב הביטחון בצפון:

4. אני לא מכיר את המידע שאתה מציג עכשיו ואתייחס רק למה שאני יודע (30.11.23).

אמינות הדובר נוצרת גם מהנכונות לעמוד בביקורת לגיטימית מגופי תקשורת מבלי להתחמק לכאורה משאלות קשות, ובמקרים של טעות או הצגת מידע שגוי – לתקן את המידע בצורה גלויה ובלי להתחמק או לפחות להבטיח שהדבר ייעשה בעתיד:

5. אני רוצה להגיד. הנושא לא הוסתר. אנחנו לא מסתירים פרטים מהציבור. כל הסיפור של סוגיית מה שקרה בשבעה באוקטובר מבחינה מודיעינית, מבחינה מבצעית, מבחינת סדר כוחות הכול יידון בתחקיר מעמיק שאנחנו נעשה (4.12.23).

בדוגמה 5 הגרי מגיב לשאלה שנשאלה במסיבת עיתונאים לאחר ההצהרה, בעניין מערך כוחות צה"ל שהיו בגבול הדרום ערב פרוץ המלחמה.

3.2 ביסוס האתוס

המונח "אתוס" (ethos) מקורו ביוונית העתיקה ומשמעותו העיקרית 'אופי מוסרי' או 'דרך התנהגות'.¹⁷ **אתוס** עשויה לרמוז על משמעויות אחדות, לפי ההקשר: בתחום הרטוריקה והשכנוע – אתוס מציין את יכולת הדובר או הכותב להציג את עצמו כבעל סמכות, יושרה ואמינות באופן שיגרום לקהל לסמוך עליו, בתחום התרבות והחברה – אתוס מתאר את המנהגים, את הערכים ואת הנורמות המקובלים בקבוצה חברתית או תרבותית מסוימת, את ה"קוד האתי" ואת דרך ההתנהגות המצופה. בתחום האתיקה – אתוס הוא הבסיס המוסרי וההנחיות לדרך חיים ראויה ומועילה.¹⁸ במאמר זה אתייחס לאתוס בשלושת המובנים הללו.

17. אריסטו, 2002.

18. הגדרת מילון אבניאון.

3.2.1 ביסוס האתוס של הדובר

האתוס של הנואם, על פי אריסטו, הוא האופן שבו הנואם מציג את עצמו לפני הקהל בתהליך השכנוע – את כוחו, את יכולתו, את אמינותו ואת שמו הטוב וניסיונו המקצועי. לדעת אריסטו לדרך שבה המוען נתפס בעיני הנמען חשיבות מכרעת בהשגת מטרתו של המוען, ולכן הוא טוען שמרכיב האתוס הוא למעשה החזק שבאמצעי השכנוע.¹⁹ אריסטו מציין שעל המוען להיות בעל שלוש תכונות אינטלקטואליות ומוסריות כאחד: יישוב הדעת (good sense), מידה טובה (goodness) ורוח טובה (good will).²⁰ המוען צריך להציג את עצמו כבעל שלוש תכונות אלו, שכן בלעדיהן הוא עשוי להתפס בעיני הנמענים כאדם לא אמין. חלק מהמהלך הרטורי מתבסס על שכנוע הנמענים שהמוען אומנם נושא את התכונות האלה, וכך הוא זוכה לאמונם. אריסטו מדגיש את הצורך לשכנע בתוך השיח עצמו ולא מחוצה לו וטוען שהאמון בדובר צריך להישאב מן הנואם עצמו ולא להתבסס על הנחות מוקדמות בדבר אופיו.²¹

ההנחה שדובר המצליח להוכיח אמינות, מומחיות, סמכות וטוהר כוונות ישפר את סיכויו לשכנע את קהלו בטיעונו מקובלת גם בתאוריות העכשוויות של רטוריקה וארגומנטציה.²² ואולם בשונה מהתאוריה הרטורית הקלאסית האתוס במובנו המודרני מבחין בין "אתוס דיסקורסיבי", האתוס שנבנה בתוך השיח, ובין "אתוס פְּרָה-דיסקורסיבי", המכונה גם "אתוס מוקדם",²³ כלומר קודם לשיח עצמו, והוא הדימוי של הדובר בעיני הקהל עוד לפני שהוא מתחיל לדבר. אתוס זה אינו מתייחס רק לאופנים שבהם הדובר מבנה את דימויו באופן שישפר את התקבלות טיעונו בניסיונות נתונות, אלא גם למערך הכולל הקשרים חברתיים שבתוכו הוא פועל: ציפיות מוקדמות של הקהל, המוניטין האישי של הדובר ומעמדו בתוך הארגון שהוא משרת. בנקודה זו ראוי לציין גם את ההיבט המבני של האתוס, כלומר מה שמשתמע מתוך מעמדו החברתי או הארגוני של הדובר. למשל בעניין הנידון כאן תיכלל בהיבט המבני העובדה שדובר צה"ל הוא תמיד חייל בדרגה מסוימת (ולא אזרח מחוץ לארגון או מישהו שלא ניתנו לו דרגות קצונה), שהוא מופיע תמיד במדים רשמיים ובהצגת דרגותיו הצבאיות, שסגנון הדיבור שלו צבאי ומשדר סמכותיות ומקצועיות וכדומה. כל אלה אינם מקריים אלא מתוכננים וקשורים לאופן בניית האתוס המוקדם של הדובר. בכל סיטואציה רטורית הדובר יכול להסתמך

19. אריסטו, 2002, 1356a.

20. המונחים באנגלית מופיעים אצל וייס, 1989, עמ' 29.

21. אריסטו, 2002, עמ' 1356a.

22. הלורן, 1982.

23. עמוסי, 2001.

על האתוס המוקדם שלו, שנוצר מאינטראקציות קודמות בינו ובין קהליו ולעצב אתוס דיסקורסיבי ההולם את הסיטואציה המסוימת.

בדומה למונח "אתוס", הלקוח מעולם הרטוריקה ועוסק בהצגת הדובר בעיני נמעניו, בתחום הסוציולוגיה טבע גופמן את המונח "הצגת האני" לציון האופן שבו כל פרט מציג את עצמו בתוך אינטראקציה עם הזולת וביחס מתמיד אליו. גופמן אומנם לא התמקד באינטראקציה הוורבלית דווקא, אך בתאוריה שלו, ובייחוד במושג "תדמית"²⁴, יש כדי להעשיר את הידע שלנו על האופן שבו המוען מציג את עצמו בעיני הנמענים. התדמית (face) היא למעשה האופן שבו האדם שואף להיראות בעיני האחרים כאשר הוא נמצא באינטראקציה בין-אישית עימם. לפי גופמן, על הפרט לפעול באופן שיוכל לבטא את עצמו, ואילו האחרים יצטרכו להתרשם ממנו.²⁵ דובר צה"ל הגרי מנסה לבסס את האתוס האישי שלו בשתי דרכים שונות ואפילו סותרות: מצד אחד הוא מציג את עצמו כאיש צבא קרבי ותיק, בעל ניסיון ומוניטין, ומצד שני – כאדם צנוע ורגיש.

הצגתו כאיש צבא בציון דרגתו, תת-אלוף, מעידה על ניסיון רב ומוניטין. הדגשת השירות הממושך שלו בצה"ל, הצגת תפקידים קודמים בעת השירות הצבאי ומתן רמזים על פעילויות צבאיות מגוונות שהשתתף בהם מבססים את האתוס שלו כאיש צבא שאפשר לסמוך עליו. הגרי גם מרבה להציג בהצהרותיו מפגשים עם אישים חשובים בצמרת הצבא בימי הלחימה ומפגשים עם חיילים וקצינים הנלחמים בעומק הרצועה. הצגתו כמעורה בלחימה באמצעות מפגשים אלו והשתתפותו בתחקירים צבאיים בעת הלחימה מחזקים את האתוס הזה. כך למשל בדוגמות האלה:

6. אני מגיע מהבור בקריה, אנחנו מקיימים הערכת מצב (9.10.23).
7. אני מגיע לפה מרצועת עזה. הייתי באזור רעים, תדרכתי שם תקשורת בינ"ל יחד עם אנשיי. ראיתי אנשי מילואים וחיילים שלי לשעבר בשיטת 13 בשטח (12.10.23).

24. גופמן, 1967. מקור המונח "תדמית" קדום יותר. הציג אותו כבר בשנת 1944 אנתרופולוג סיני ושמו הו (Hu), ונראה שמקורותיו אף קדומים יותר, משנת 1876 (סקולון וסקולון, 1995, עמ' 34; תומס, 1995, עמ' 168).

25. גופמן טוען שכושר הביטוי של הפרט וכושרו ליצור רושם בעיני אחרים כרוך בשני סוגים שונים של פעילות: הרושם שהפרט יוצר במודע בעזרת סמלים מילוליים, כלומר תקשורת במובנה המקובל והראשוני, והרושם הנוצר למראהו, שאותו אנו נוטים לראות כ"תוצר בלתי מודע", ולפיכך הוא נתפס כאמיתי וכן (גופמן, 2003, עמ' 67–68). במחקר זה בחנתי את האסטרטגיות המילוליות של דובר צה"ל ולא את הרושם שנוצר למראה או לשפת הגוף שלו, אם כי אני סבורה שהדובר מודע גם לרושם החיצוני שלו בעיני קהל המאזינים ומייחס לו חשיבות, בהקפדה על הופעה ייצוגית: מדים, דרגות, דיבור סמכותי ועוד.

8. אנחנו נמצאים פה בחדר עם תאורות פלורסנטים, ואני יכול להגיד לך בתור מי שהיה בשטח והיה תחת אש (28.12.23).

משלוש הדוגמות 6-8 עולה כי הגרי נמצא במוקד ההחלטות ב"בור בקריה", מרכז הפיקוד התת-קרקעי של צה"ל שבו מתכננים פעילויות מבצעיות (דוגמה 6). הצגתו כמעורה בנעשה במרכז קבלת ההחלטות ובשטח עצמו והזכרת שירותו בשייטת 13 (דוגמה 7) כחייל קרבי שנלחם תחת אש (דוגמה 8) מבססת את מעמדו – איש צבא קרבי ובעל ניסיון. רושם זה נוצר גם בזכות הטון הרציני, הנחרץ ולעיתים גם התקיף, שנועד להעביר מסרים ברורים ובלתי מתפשרים המקנים לו דימוי של איש סמכותי ואמין.

לצד הרושם של איש צבא קרבי בעל ניסיון רב, הגרי מבסס את האתוס שלו גם באמצעות הרושם של איש חם, רגיש וזהיר. כך למשל בדוגמות 9-11:

9. אני לא ער בדיוק לנושא שאתה מתאר, ואין בעיה לבדוק את המידע הזה.

אני מעדיף להיות מדויק כשאני עונה כאן על שאלות (26.12.23).

10. אני רוצה להתייחס לעדות יוכבד. רציתי לחבק אותה כשראיתי אותה

במסיבת העיתונאים. אף אחד מאיתנו לא יכול להיכנס לנעליה. אי אפשר

להתחיל להבין את התחושות שלה ומה שעבר עליה (24.10.23).

11. הדבר הכי חשוב שיקרה זה שתרופות יגיעו לחטופים. האם אני יכול להבטיח

את זה כאן ועכשיו? בוודאי שאין בכוחי את היכולת להבטיח זאת (17.11.23).

דוגמה 9 לקוחה ממסיבת עיתונאים שהתקיימה לאחר מתן ההצהרה של הגרי שבה הוא נשאל על חפירת 80 קברים ברפיח ועל החזרת גופות של מחבלים דרך מעבר כרם שלום. ההודאה בפומבי שהוא אינו מכיר את הפרטים גם בתחומים שלכאורה היה אמור להיות מעורה בהם וההצהרה שהוא מעדיף לבדוק את העניין כדי להיות מדויק מציגה אותו כאיש אמין וזהיר. הצגתו כאיש חם מתבטאת בדוגמה 10 ברצון לתת חיבוק חם ליוכבד ליפשיץ, שהשתחררה מהשבי, וההודאה שאין ביכולתו להבטיח הבטחות (דוגמה 11) מציגה אותו כזהיר ומבססת את האתוס שלו כאדם מן השורה.

3.2.2 ביסוס האתוס של הצבא והלוחמים

ביסוס אתוס צבאי איתן בזמן מלחמה משמש גורם מרכזי בהצלחה ובלגיטימציה של המאמץ המלחמתי הן מבחינה צבאית הן מבחינה מוסרית ותודעתית. האתוס חובק ערכים ונורמות ואת ההתנהגויות הרצויות שהצבא שואף להטמיע בקרב חייליו וקציניו בבחינת בסיס לזהות הצבאית של החיילים – אומץ לב ונכונות לסכן את החיים למען הגנת המולדת, תחושת שייכות וגיבוש בין החיילים למפקדים, ערכים

כמו נאמנות, כבוד, יושר ומשמעת צבאית, מצוינות מקצועית ומחויבות למדינה ולערכיה. הגרי מבסס בהצהרותיו את האתוס של הצבא ושל החיילים בדרכים שונות כדי להעניק לגיטימציה לפעולות הצבא, גם כשמדובר בפגיעה בבלתי מעורבים, כדי לגייס תמיכה ציבורית במאמץ המלחמתי ובנכונות להקרבה, כדי להגביר את המוטיבציה של החיילים, כדי להבטיח בסיס משותף של ערכים וכללי התנהגות בקרב כלל הכוחות וכדי להטמיע דפוסי התנהגות ראויים. כך למשל בדוגמות הבאות האלה:

12. עלינו מוטלת האחריות ללמוד את לקחי האירוע ולעשות הכול כדי שמקרה

כזה לא יחזור על עצמו (19.12.23)

13. כוחות צה"ל פועלים על פי ערכי צה"ל ורוח צה"ל. לוחמים בשדה הקרב נדרשים לנהוג במקצועיות וערכיות. אנחנו לא נתפשר על כך [...] זו הדרך בצה"ל (10.12.23).

14. אנחנו נלחם עבור עתיד ילדינו ועתיד העולם כולו. מי שרוצה לחיות בעולם כזה צריך לעשות חשבון נפש. העולם עלול לטעות ולשכוח [...] ארגון כמו חמאס לא יכול לזכות לגיטימציה בעולם (23.10.23).

15. סלמאן שמע בקשר כוח מגדוד 13 מבקש סיוע באש. הוא חתר למגע, עם הטנק שלו, עם הגדוד שלו, על מנת לסייע באש ללוחמים אחרים ומצא את מותו בקרב. זאת רעות אמת, זאת הרוח של צה"ל, כך הלוחמים שלנו נלחמים וימשיכו להילחם בגבורה (4.11.23).

16. אנו ממשיכים בפינוי האוכלוסיה מהעיר עזה וסביבתה [...] אני פונה לתושבי עזה – נועדו דרומה למען ביטחונכם האישי וביטחון משפחותיכם. יצרנו מסדרונות תנועה עבורכם. מנחל עזה דרומה מתקיימים תנאים המאפשרים את שהותכם [...] (15.10.23).

17. אני רוצה להתייחס גם לתיעוד החריג במסגד בג'נין שפורסם היום. לוחמי צה"ל נדרשים לפעול במקצועיות על פי רוח צה"ל וערכיו. כך עושים הרוב המכריע של הלוחמים. אנחנו לא נתפשר על הדרך של צה"ל. מי שלא יפעל על פי ערכי צה"ל – יינקטו נגדו צעדים בהתאם. (14.12.23).

הגרי מבסס את האתוס של העומדים בראש הצבא באמצעות הצגתם כאנשים בעלי ניסיון רב ושיקול דעת, אנשים המודים בשגיאיותיהם ומודעים לאחריות הרבה המוטלת עליהם (דוגמה 12), על ידי הצגת הצבא כצבא מקצועי הפועל מתוך ערכים מוסריים גם בשעת לחימה (דוגמה 13), הדגשת הצורך ההגנתי והלגיטימי של פעולות צה"ל (דוגמה 14), שיתוף בסיפורי גבורה של חיילים המגלמים את האתוס והמוסר של צה"ל (דוגמה 15), הצגת נתונים המצביעים על הקפדה על כללי לחימה ועל נקיטת אמצעי זהירות כלפי אזרחים עזתיים שאינם קשורים ללחימה (דוגמה 16), ומנגד – התייחסות

למקרים חריגים של התנהגות חיילים או של מבצעים שלא צלחו כדי להדגיש את היוצא מהכלל ולתקן את האתוס שנפגע או שהיה עלול להיפגע (דוגמה 17). בהצהרות הדובר מצאתי מבעים רבים שעניינם תיאור מעשי הגבורה של החיילים והדגשת הערכים והמוסר של הכוחות הפועלים בשטח לצד סיפורים אישיים מחזית הקרבות מתוך כוונה לחזק את האמון בצבא ובמנהיגות ולהבליט את החשיבות של המשימה הלאומית.

ביסוס האתוס של הצבא נעשה גם באמצעות שימוש בביטויים שנצברו במשך שנות קיומה של מדינת ישראל ונקשרים במהותנו כאומה, כמדינה וכחברה: "מגיני הארץ ואוהביה" (23.1.24); "אוהבי הארץ ומגיניה" (26.12.23); "המשימה הלאומית שלנו" (31.12.23); "רוח צה"ל וערכיו" (14.12.23); "רעים לנשק"; "אחים לנשק" (24.12.23); "נלחמים למען הבית המשותף של כולנו" (26.12.23); "צבא העם" (29.12.23); "חובה מוסרית" (4.12.23); "רעות אמיתית" (4.11.23) ועוד. השימוש בביטויים אלו משקף אידיאלים של אחוות לוחמים, אידאולוגיות פוליטיות, דתיות ופטריוטיות, ויש בו מענה לצורך של היחיד להשתייך לקבוצה מלוכדת ומגובשת, להגביר את התחושה של שותפות והזדהות ולהעניק להצהרות צביון ממלכתי ומלכד.

3.2.3 ביסוס האתוס של החברה הישראלית

אתוס לאומי (ethos national) קשור בזהות, בערכים, במוסר ובדימוי העצמי של אומה או לאום מסוים, והוא בא לידי ביטוי בתרבות, במורשת ההיסטורית, באידיאלים ובמוסדות הלאום. הוא תוצר של מערכת נרטיבים משותפת לקבוצה, המעגנת את תפיסת העולם הערכית שלה.²⁶

הגרי משכיל לקשור בהצהרותיו את דימויו של צה"ל עם האתוס המוסרי והערכי של החברה הישראלית כחלק מניסיון לחזק את התדמית החיובית של פעולות צה"ל. הדגשת ערכי צה"ל כערכי חברה, כגון רוח לוחמת וערכות הדדיות, הוצגו גם כערכי הליבה של החברה הישראלית. האתוס הלאומי משפיע על תחושת הזהות והגאווה של אזרחי האומה, על ציפיותיה ממנהיגיה, ועל האופן שבו היא מוצגת ונתפסת בעיני עצמה ובעיני אחרים, והוא משמש גם מקור השראה ליחידים בקבוצה. הגרי פונה לאותם ערכים המוכרים לקהל כדי ללכד סביבם את העורף. הפנייה אל העורף בהקשר זה מבוססת על הפתוס, שמטרתו להביא את הקהל לעמדה רגשית לשם גיוס תמיכה ציבורית.²⁷ באמצעות פנייה לרגשות הפטריוטיים של הציבור, באמצעות ביטויי כאב, הוקרה והערכה למתנדבים הרבים מקרב האוכלוסייה ובאמצעות לשון

26. טוהר, תשע"ה, עמ' 120.

27. אריסטו, 2002, עמ' 24.

רגשית ומחייבת כמו "מסירות נפש", "עוצמה" וכדומה, הדובר מקווה לשלהב את הקהל ולעורר הזדהות רגשית עם הנאמר. האתוס של צה"ל כ"צבא העם" ושל החברה הישראלית כ"אומה במדים" חוזר פעמים רבות בהצהרות הדובר:

18. צה"ל הוא צבא העם ואנשי המילואים הם מקור עוצמתו. הם עזבו הכול כדי להתגייס ולהילחם על הבית בגבורה. הם הותירו מאחור משפחות וילדים ולא חשבו אפילו לרגע לפני שהתייצבו לקרב להילחם על הבית למען מדינת ישראל (11.11.23).

הגרי מרבה לציין דוגמות לערכים, כמו הדגשת המוסריות של ישראל בפעולותיה הצבאיות, הצגת עוצמתו של צה"ל כחלק מהבטחת קיומה וביטחונה של המדינה, המוצגת כערך לאומי עליון, ערבות הדדית בין האזרחים ותרומה של האזרחים למלחמה בהיבטים שונים:

19. אנו עדים בימים אלה לעוצמתה של הרוח הישראלית. העוצמה הזאת מכלל החברה הישראלית מחזקת (14.10.23).

המילה **עוצמה**, חוזרת פעמים רבות בהצהרותיו של הגרי, והיא נועדה לנסוך בציבור תחושה של ביטחון וכוח ושל גאווה לאומית. דרך אסטרטגיות רטוריות אלו דובר צה"ל מדגיש את צדקת הדרך של ישראל ואת נחישותה להגנה עצמית לצד הקפדה על ערכים הומניים.

אמצעי בולט החוזר בהצהרות הדובר וקשור גם הוא לביסוס האתוס הוא הבניית דיכוטומיה בין "אנחנו", בייצוג באור חיובי, ובין "ההם", בייצוג באור שלילי (האויב).²⁸ "אנחנו" מוצגים כקורבן של האויב וגם כאנושיים, מוסריים, שומרי חוק ודואגים ככל האפשר לסיוע הומניטרי לאזרחי עזה. האויב מוצג כמחרחר מלחמה, לא מוסרי ואכזרי, המשתמש באזרחי עזה למגן אנושי. דיכוטומיה זו מסייעת לביסוס הליגיטימציה של המלחמה גם במקרים שבהם אזרחים חפים מפשע נפגעים וגם כשיעדי המלחמה אינם מושגים.

3.3 פנייה אל הציבור וחיזוק חוסנו²⁹

הפנייה אל הציבור משרתת כמה מטרות עיקריות: מתן מידע על מהלכי הלחימה, מתן הנחיות לאזרחים בשגרת החיים ובדרכי ההתגוננות בימי הלחימה, כמו קריאה לנקוט אמצעי זהירות, הנחיות להתרחק מאזורים מסוימים הנתונים לסכנה או

28. כך למשל בדוגמה 14 שלעיל.

29. על מקורו של המונח "עורף" ראו ליבס וקמפף, 2007, עמ' 10.

לאיום בטחוני, שמירה מפני הפצת מידע לא אמין וחיזוק חוסנו של העורף במסרים לאחדות וחוסן לאומי.

בסעיף זה אדון בשתי מטרות עיקריות: חיזוק חוסנו של העורף ומתן הנחיות לאזרחים בימי המלחמה.

חוסנו של העורף הוא מושג חמקמק שקשה להגדירו. אשתמש בהגדרתו של רובין ל"כושר העמידה" של הציבור הישראלי: נכונות הציבור לשאת באבדות בחזית ובעורף, בנזקים החומריים ובפגיעה הכלכלית הכרוכה במערכה צבאית.³⁰ חוסנו של העורף מעניק לדרג המדיני חופש פעולה להמשיך המלחמה עד להשגת היעדים, ואילו דרגת חוסן נמוכה מביאה ללחץ ציבורי כלפי הדרג המדיני להפסיק את המלחמה אפילו כשכרוכים בזה ויתורים כואבים. דרגת חוסנו של הציבור נקבעת על ידי שקלול של המאזן התפיסתי של הציבור בין הפגיעה שלו מהמערכה הצבאית ובין תחושת האיום ותפיסת התועלת האישית והלאומית הנובעת מעמידה במערכה הצבאית.

במערכות ישראל בימינו, שבהן העורף הוא היעד העיקרי לפגיעה ומותקף ישירות, סביר שהמפתח לחוסנו של העורף הוא הקטנת הפגיעה והנזק ככל האפשר. הפגיעה ("מחיר") נמדדת במונחים מוחשיים של אבדות, נזקים והפסדים כספיים, ולא פחות מכך במונחים פסיכולוגיים-רגשיים, כמו מידת האמון של הציבור בשלטון המקומי והלאומי הן מבחינת נחישותו הן מבחינת פעולותיו להקטנת הפגיעה.

במלחמת "חרבות ברזל" העורף עומד תחת מתקפה אכזרית שאילצה אזרחים מן השורה להיות הראשונים להתגונן וגם להילחם, ולפחות בימים הראשונים של המלחמה היה העורף בחזית.³¹ הגרי פונה אל העורף כמעט בכל הצהרה ולעיתים גם כמה פעמים באותה הצהרה מתוך הבנה שחוסנו חיוני להמשך המאמץ המלחמתי. בהצהרותיו ניכר ניסיון ליצור דימוי של "עורף חזק" המסוגל לעמוד איתן במתקפה באמצעות האדרתו והעצמתו כדרך לגיטימית לייצוג ויצירה של סולידריות.

חיזוק החוסן נעשה בעיקר באמצעות פעולות דיבור הבעתיות, שהן פעולות שבהן הכוונה האילוקוציונית של הדובר היא להביע מצב פסיכולוגי או עמדה נפשית כלפי מצב עניינים מסוים.³² בראון ולוינסון וסקולון וסקולון הגדירו את פעולות הדיבור ההבעתיות, הכוללות שבח והערכה, סימפתיה ואמפתיה כלפי הנמען, כאסטרטגיות של נימוס חיובי, הקיימות במגוון רחב של שפות

30. רובין, 2017, עמ' 83.

31. על המעבר מלחימה של צבאות מדינתיים נגד צה"ל ללחימה של ארגונים לא מדינתיים כנגד העורף האזרחי של ישראל במלחמות ישראל ראו רובין, 2017, עמ' 78–79.

32. סרל, 1976, עמ' 12–13.

ותרבויות.³³ בלום-קולקה השתמשה במונח "תמיכה" בהקשר זה, ולהגדרתה תמיכה היא גילוי עניין בזולת והפגנת אמפתיה כלפיו.³⁴

פעולת השבח משתייכת ל"פעולות ידידותיות" שנועדו לייצר, לשמר ולשפר את מערכת היחסים בין הדובר למאזין. פעולת השבח נועדה להביע הערכה לנמען על מעשיו, ליצור סולידריות בין הדובר לנמען ולגרום לתחושות חיוביות של שיתוף פעולה.³⁵ לדברי היילנד, לביטויי הרגש כוח שכנועי, משום שהם מעוררים הזדהות בקרב הנמענים, משכנעים אותם ומקשים עליהם לשפוט את הדברים בצורה אובייקטיבית.³⁶

הגרי מרבה לשבח את העורף על ההיענות לשמירה על הנחיות פיקוד העורף ועל רוח ההתנדבות:

20. הישמעות אזרחי ישראל להנחיות פיקוד העורף ראויה לשבח, והיא זו המאפשרת לייצר שגרה בצל המלחמה (20.10.23).

21. מבינים את הרצון של העם להירתם. זו הרוח הישראלית היפה במיטבה. זה נותן לצה"ל חוסן ורוח לחימה (12.10.23).

22. הציבור מתנהל בצורה מופתית (23.10.23).

בדוגמות 20–22 ובדוגמות רבות נוספות הגרי פונה לאזרחי ישראל כאל קבוצה אחת והומוגנית ומשבח אותם על התנהגותם המופתית. בפניות אלה הוא מדגיש מסרים של אחדות, ניצחון ותקווה.

מתן הנחיות לאזרחים להמשיך בשגרת החיים ובהתגוננות בעורף במהלך הלחימה נעשה בעיקר באמצעות פעולות דיבור הנחייתיות (directives), שבהן הכוונה האילוקוציונית של הדובר קשורה בניסיון להשפיע על מעשיו של השומע. ניסיון זה עשוי להיות מתון וצנוע או תקיף.³⁷ באמצעות פעולות דיבור אלו הדובר מצווה, נותן רשות, מייעץ, מציע, מאיים ועוד. פעולות הדיבור האופייניות להגרי בהקשר זה הן הוראות, שבהן המוען דורש מהנמען לבצע את הפעולה, ואזהרות, שבהן הוא מתייחס לפעולה היפותטית שתוביל לפגיעה בעורף. ההבחנה בין שתי פעולות אלו אינה מוחלטת, ולכן אציג אותן יחד בקטגוריית ההוראות. פעולת דיבור של הוראה מתבצעת בדרך כלל בפי דובר בעל סמכות כלפי הנמען, ואף על פי כן הדובר צריך לשקול כיצד ישיג את שיתוף הפעולה עם הנמען כדי

33. בראון ולוינסון, 1987, עמ' 74; סקולון וסקולון, 1995, פרק 3.

34. בלום-קולקה, 1997.

35. פומרנץ, 1978.

36. היילנד, 2005.

37. סרל, 1976, עמ' 11–12.

שתתקבל דרישתו. בפעולת דיבור של הוראה הדובר דורש מהנמען לפעול, כלומר הציפייה היא שמשוהו ישתנה בעקבות המבע שלו. הפעולה הנדרשת עלולה לאיים על התדמית של הנמען משום שהיא עלולה להתנגש עם צרכיו או עם רצונותיו ולאיים על "התדמית השלילית"³⁸ (negative face) שלו בשל הגבלת חופש הפעולה שלו. האיום הפוטנציאלי על התדמית גורם לדוברים להקטין את האיום בדרכים שונות באמצעות השימוש באסטרטגיות של נימוס. לפי בראון ולוינסון, מידת התובענות הכרוכה בפעולת דיבור של הוראה קשורה בארבעה מרכיבים של ההקשר שבו בוצעה פעולת הדיבור: מערך הכוחות בין הדובר לנמען; מידת הקרבה בין הדוברים; הנחיצות בביצוע הפעולה; מידת הטורח או ההכבדה שתגרום לנמען, אם אכן תתבצע הפעולה. לטענתם, בכל סיטואציה חברתית המשתתפים בשיח מניחים הנחות בדבר המשתתפים האלה, ובאמצעות "שקלולן" הם אומדים את דרגת האיום ובוחרים את דפוסי הנימוס שבהם ישתמשו כדי להפחית או למנוע פגיעה זו.³⁹ הגרי פונה אל העורך בהוראות ישירות ובהוראות עקיפות במשולב. ההוראות הישירות מנוסחות באמצעות צורות ציווי או עתיד בגוף רבים ובשילובן יחד:

23. גלו אחריות, מנעו הפצת שמועות, גם לשמור על ביטחון, גם לשמור על כוחותינו שפועלים ובשביל לא לעורר לחץ בציבור [...] היצמדו למידע אמין (1.11.23).

24. אנא, תמשיכו להתעדכן בהנחיות המדויקות [...] מדובר בהנחיות מצילות חיים (31.10.23).

גם בהוראות הישירות, כמו בדוגמות 23–24, אנו מוצאים אסטרטגיות של נימוס שנועדו לרכך אותן, כמו הסבר מפורט הנלווה להוראה, הצגת התועלת שתצמח למבצעים אותה ופנייה במילת הבקשה **אנא**.

לעיתים הדובר מעדיף להשתמש בתבניות נימוס עקיפות. הניסוח העקיף נתפס כמנומס יותר מאחר שהוא משאיר לכאורה אפשרויות רבות יותר בידי השומע,⁴⁰ כבדוגמות האלה:

25. המלחמה הזאת תהיה ארוכה, ובכדי לעמוד במטרות המלחמה נדרש חוסן, נדרש אמון, נדרשת סבלנות (25.10.23).

38. "התדמית השלילית" – מונח המשמש בחקר השיח לציון היבט המדגיש את ייחודו האינדיבידואלי של כל אחד מן המשתתפים בשיח ואת זכותו של האדם להיות חופשי מכפייה ולשמור על האוטונומיות שלו.

39. בראון ולוינסון, 1987, עמ' 15–16, 74.

40. לבנת, תשע"ד, עמ' 185.

26. חשוב להישמע להנחיות כדי לממש שגרה בצל המלחמה (24.10.23).
 27. עלינו להיות עירניים ולהקפיד על הנחיות מצילות חיים, לא לגלות שאננות [...] אני קורא לכם להמשיך להישמע להנחיות של פיקוד העורף, הן מצילות חיים (27.10.23).

הטון האימפרסונלי מובע באמצעות משפטים סתמיים מהסוג של פועל בגוף שלישי ללא ציון מבצע הפעולה במבנה סביל (דוגמה 25), מבנה מודלי (דוגמה 26), גוף ראשון רבים וניסוח הוראות במבנה של בקשה (דוגמה 27).
 הדוגמה הבאה עשויה להתפרש כפעולת דיבור של אזהרה, וגם בה הטון האימפרסונלי מובע באמצעות גוף שלישי רבים ומבנה מודלי:
 28. חייבים להישמע להנחיות, לא להיכנס לשאננות. אנחנו מעריכים שעוד נראה ירי רקטי למקומות שונים ברחבי הארץ (25.10.23).

3.4 אל מי פונה הגרי בהצהרותיו?

ה"עורף" שאליו פונה הגרי בהצהרותיו מורכב מקבוצות שונות. הפנייה לכל אחת מהן משרתת מטרה אחרת.

אזרחים

לפנייה של הגרי אל האזרחים כמה מטרות: מתן הוראות להתנהגות בשעת מלחמה (בעיקר בחודש הראשון למלחמה), גיבוש אחדות לאומית על ידי הדגשת החשיבות של אחדות העם והעורף לצד כוחות הביטחון במאמץ המלחמתי, הצדקת המלחמה מטעמים של הגנה עצמית, ציון הישגים וניצחונות של צה"ל בשדה הקרב כמקור לגאווה ולהעצמת המורל בעורף, קריאה לסבלנות, איפוק וחוסן נפשי מצד העורף בהכרה שמדובר במאבק ממושך וקשה, מתן הסברים על מצב המלחמה ותיאום ציפיות ריאליסטיות בדבר הימשכותה, אתגריה וקשייה לצד הדגשת ערכים לאומיים כמו רוח לחמת, גבורה ונאמנות כדי לחזק את הזהות הלאומית ותחושת המשימה הלאומית. הדוגמה הבאה לקוחה מהצהרה מתחילת המלחמה:

29. אזרחי מדינת ישראל, ההקשבה שלכם להוראות, החוסן שלכם, האחריות שלכם מאפשרת לנו להמשיך במלחמה ולצמצם את הנזקים בעורף. תמשיכו להקשיב להנחיות ותזכרו, זו לא הגנה הרמטית, עצם זה שאתם מקשיבים אתם מקטינים את הנפגעים במדינת ישראל ומאפשרים לצה"ל להילחם למשך זמן (14.10.23).

בדוגמה 29 הגרי קושר את התנהגות האזרחים להצלחה במלחמה, ובזה למעשה הוא מטיל גם עליהם את האחריות להצלחתה.

משפחות המילואים

משפחות משרתי המילואים הן חלק מהחוסן העורפי. הפנייה האישית אליהן נעשית בשל תרומתן למערך הלוחמים ובשל היכולת שלהן להשפיע על משרתי המילואים. הפנייה למשפחות המילואים נועדה להביע הוקרה והערכה למשפחות שבהן אחד מבני המשפחה מגויס למלחמה. דובר צה"ל משתמש במשפחות המילואים כקהל חשוב גם להפניית מסרים לקידום המטרות המלחמתיות והלאומיות באמצעות גיוס תמיכה, חיזוק המורל והזהדות עם הערכים ועם המאמץ הלאומי. הצהרות הדובר מאששות את חשיבות תפקידם של אנשי המילואים ותורמות ללגיטימציה הציבורית של שירות המילואים, החשובה לגיוס ושימור כוח האדם, כמו בדוגמות הבאות:

30. היום אני מבקש להביע הערכה מיוחדת ולהעלות על נס את משפחות משרתי המילואים. הילדים ובני ובנות הזוג של משרתי המילואים ומשרתות המילואים. הערכה רבה על שאתם ואתן נושאות בנטל, אתם מובילים את המשפחה לבד ודואגות לשלום יקיריכם. אתם ואתן הגיבורות בחזית העורף. הרוח שלכם היא מרכיב חיוני ביכולת שלנו לעמוד במשימה. משרתי המילואים התייבבו במסירות מעוררת השראה ואנחנו מחויבים להם ולכם ולכן באותה המידה (25.12.23).

31. גם הערב אני רוצה לפנות למשפחותיהם של מאות אלפי המשרתים והמשרתות, הילדים, הנשים, הגברים, הסבים, הסבתות – כולכם מהווים עבורנו חוסן אחד גדול, החיבוק שלכם, התמיכה שלכם מאפשרים לנו להיות חזקים בשדה הקרב ולנצח (10.11.23).

הגרי פונה בפנייה אישית לבנות הזוג של אנשי המילואים, לילדיהם ואפילו לסבים ולסבות ומשבח אותם על שהם נושאים בנטל. הוא מעצים את משפחות משרתי המילואים באמצעות ביטויי שבח, כמו "להעלות על נס", "הגיבורות בחזית", המציגים אותם כדוגמה ומופת לכל שאר האזרחים. גם בפנייה אל המשפחות, כמו בפנייה הכללית אל האזרחים, הגרי קושר את תמיכתן להצלחה במלחמה.

פנייה ליהדות התפוצות

הגרי פונה בהצהרותיו גם אל יהודי התפוצות. מטרת הפנייה היא לעודד את היהודים בתפוצות החווים התנכלות ואנטישמיות, לרתום אותם לתמיכה במאבק של ישראל, ליצור הזדהות ותחושת גורל משותפת לנוכח האיומים המחייבים יצירת חזית

אחידה, לגייס לגיטימציה בזירה הבין-לאומית ולחזק את הזיקה לציונות ואת הקשר עם התפוצות:

32. אני רוצה להתייחס לאלו שחווים את התקופה הקשה הזאת מחוץ לגבולות המדינה. הטבח שאירע ב־7 באוקטובר ואירועי המלחמה האחרונים לא פוסחים על יהודים בכל העולם, בארץ ובתפוצות. אנחנו עדים בימים האחרונים לעלייה בהפגנות ומחאות אנטי-ישראליות ואנטישמיות שגואה וגם לסכנות ולהתראות טרור בעולם. אני רוצה לחזק את ידיהם של כל היהודים מחוץ לגבולות המדינה. כולנו יחד. כל היהודים באשר הם, בארץ ובתפוצות. אנחנו מתחזקים מהתמיכה שלכם וחזקים ביחד. כולנו יחד (22.10.23).

כנלמד, הגרי פונה אל יהודי התפוצות גם כדי להודות להם על התמיכה ועל הרגשת השותפות. באמצעות החזרה על המילים "כולנו יחד" הדובר יוצר הזדהות חוצת גבולות של יהודים ברחבי העולם עם אזרחי מדינת ישראל.

משפחות חללי צה"ל

הפנייה של הגרי אל משפחות החללים נועדה להביע הזדהות עם כאבן העמוק, להפגין אמפתיה ולבטא הערכה לחיילים שנפלו, בהבלטת ערכים של נכונות להקרבה ומסירות לביטחון המדינה. הקשר הרגשי עם משפחות החללים מקנה לדובר צה"ל לגיטימציה מוסרית על ידי הצגת צה"ל כארגון ערכי ומוסרי. לדוגמה:

33. אני רוצה מכאן, בשם מפקדי צה"ל ומשרתיו, לשלוח תנחומים למשפחות השכולות. ליבנו איתכן, ונמשיך ללוות אתכן ברגעים הקשים (28.11.23).

דרך הפנייה למשפחות החללים דובר צה"ל לא רק מביע כבוד ואמפתיה, אלא גם מנסה לגייס לגיטימציה ציבורית בעיגונה בנרטיב הלאומי והערכים הצבאיים.

משפחות החטופים

הפנייה למשפחות החטופים נועדה לבטא תמיכה, אמפתיה והזדהות עם סבלן של המשפחות, החיות בחרדה עמוקה לגורל יקיריהן, לנסות להרגיע אותן ולהבטיח להן כי צה"ל וגורמי הביטחון נוקטים את כל המאמצים האפשריים לשחרר את החטופים ולהשיבם בשלום. הפנייה למשפחות נועדה גם לעמוד בציפיות של הציבור, של התקשורת ושל הקהילה הבין-לאומית לדאוג למשפחות ולהוביל למאמצי השחרור של החטופים. בדוגמות 34–35 הגרי מדגיש את המאמצים להחזרת החטופים ומציין כי זהו מאמץ לאומי ראשון במעלה.

34. אני מבקש לפנות למשפחות החטופים שצופות, אין אדם שמסוגל לשער את גודל הכאב שלכן, את המועקה שמלווה אתכן. לוחמי צה"ל נלחמים עכשיו

בשדה הקרב וימשיכו לעשות הכול על מנת להשיב את יקיריכם ויקירינו (28.10.23).

35. אנחנו פועלים במגוון אמצעים חשאיים וגלויים, כדי לאסוף מידע נוסף על אודותיהם ולהשיבם הביתה. זהו מאמץ לאומי ראשון במעלה. חשוב לנו שהמשפחות תדענה זאת, אנחנו פועלים מסביב לשעון על מנת להשיב את היקירים לכם, את היקירים לנו, הביתה (18.11.23).

ההזדהות עם החטופים ומשפחותיהם באה לידי ביטוי בהכרזה שהחטופים הם גם "היקירים לנו". בדרך זו הגרי מדגיש שהדאגה לחייהם משותפת לכולנו.

3.5 פנייה לכאורה

בסעיף זה אציג פנייה לכאורה לשתי קבוצות נוספות: תושבי עזה והחטופים הנמצאים בשבי. סביר להניח שהצהרות דובר צה"ל אינן מגיעות אליהן, ולכן הפנייה היא רק לכאורה, והיא נועדה לשרת מטרות אחרות.

תושבי עזה

הפנייה אל התושבים העזתיים נועדה להפריד בין האוכלוסייה האזרחית ובין ארגוני הטרור. הגרי קורא לאזרחים להתרחק מאזורי לחימה ולנוע לאזורים בטוחים. בדרך זו הוא מציג את פעולות ישראל כפעולות צודקות ומוסריות שמטרתן הגנה עצמית מפני ארגוני טרור אלימים. ייתכן שהפנייה לאזרחי עזה, אם הם שומעים אותה, נועדה גם להפעיל לחץ עקיף שיתורגם ללחץ ציבורי על ארגוני הטרור לחדול מפעילותם. בדוגמה הבאה הגרי מציין את הסיוע ההומניטרי שתקבל האוכלוסייה אם תתפנה מאזור הלחימה.

36. אני קורא לאוכלוסיית העיר עזה וסביבתה, אני רוצה לעמוד על כך: יש עכשיו עזה צפון ועזה דרום. [...] מתחת לנחל עזה, דרומה, יצרנו תנאים שמתקיימים בזכות הכנסת ציוד הומניטרי למתקני אונר"א, של מזון, מים, תרופות, על מנת לספק לאוכלוסייה שנמצאת שם. רבים מאוד מתושבי העיר עזה וסביבתה כבר נעו דרומה, ואני קורא ליתר התושבים – נעו דרומה! [...] שם נוכל לממש תנאים מלאים במאמץ ההומניטרי על מנת לקיים אתכם שם (22.10.23).

הקריאה להתפנות מאזורי לחימה והבטחה לטיפול הומניטרי, כמו אספקה של מזון ומים, נועדה להציג את פעולות צה"ל כמוסריות, ערכיות ומוצדקות.

פנייה לחטופים

בפנייה אל החטופים הנמצאים בשבי חמאס הגרי מציג את ישראל כמדינה הדואגת לאזרחיה ועושה כמיטב יכולתה להשיב את החטופים הביתה. הפנייה הישירה

מבטאת דאגה וכמיהה להחזירם ומטרתה לייצר אווירה של אחדות לאומית סביב המאמץ והתקווה להשבתם. הפנייה אל החטופים ישירה בגוף שני, כמו בדוגמות 37–38:

37. אנחנו לא שוכחים לרגע שבעזה עדיין מוחזקים 134 חטופות ו־חטופים. אני רוצה לפנות אל החטופות והחטופים הבוקר. אם אתם שומעים אותי, דעו שאנחנו נחויבים מאוד להשיב אתכם הביתה. ואנחנו לא נחמיץ אף הזדמנות להביא אתכם הביתה (12.2.24).

38. אני רוצה לפנות לחטופות ולחטופים, אם אתם שומעים אותי. חלפו 146 ימים וכל יום נוסף הוא בלתי נסבל. אני מבקש שתדעו שכל לוחם בעזה, עכשיו כל לוחם שנמצא בעזה נלחם עבורכם, זה הדבר החשוב ביותר ללוחמים [...] אנחנו נמשיך לעשות הכול. אנחנו מחויבים להשיב אתכם הביתה (29.2.24).

המילים **נחויבים** ו**מחויבים** המופיעות בפנייה לחטופים מדגישות את הרצינות, את העקשנות ואת המחויבות העמוקה להשלים את המשימה הצבאית להחזיר את השבויים הביתה, והן נושאות מסר של כוח.

4. סיכום

מלחמת חרבות ברזל יצרה טראומה וטלטלה בציבור הישראלי. הדבר בא לידי ביטוי גם במשבר אמון בהנהגה המדינית ובהנהגה הצבאית. מאמר זה בחן את האסטרטגיות הלשוניות שנקט דובר צה"ל, תת־אלוף דניאל הגרי, בחודשים הראשונים של המלחמה כדי לשקם את אמון הציבור במנהיגיו וליצור עורף חזק ומלוכד התומך בפעולות הצבא. המאמר חושף אסטרטגיות ייחודיות שלא נחקרו קודם לכן ומציע היבט נוסף להבנת התהליכים שבאמצעותם מנסה הממסד הצבאי להצדיק את פעולותיו ולהשיג לגיטימציה ציבורית.

נידונו שלוש אסטרטגיות רטוריות מרכזיות בהצהרותיו של הגרי: (א) הבטחה לדוברות אמינה ולמתן מידע מבוסס ועדכני ("מפרוץ המלחמה הערך שמנחה אותנו בצה"ל הוא שקיפות מלאה לציבור"); (ב) ביסוס האתוס לסוגיו: אתוס הדובר ("אני יכול להגיד לך בתור מי שהיה בשטח והיה תחת אש"), אתוס הצבא והלוחמים ("כוחות צה"ל פועלים על פי ערכי צה"ל ורוח צה"ל"), אתוס החברה הישראלית ככלל ("אנו עדים בימים אלה לעוצמתה של הרוח הישראלית"); (ג) פנייה אל הציבור וחיזוק חוסנו ("הישמעות אזרחי ישראל להנחיות פיקוד העורף ראויה לשבח", "זו הרוח הישראלית היפה במיטבה").

באמצעות מסגור שיח דובר צה"ל מעצב את תפיסת המציאות של הציבור ומשפיע עליה בדרכים שונות. ראינו כיצד הגרי עובר מזהות אחת לאחרת וכיצד הוא ממצב את עצמו לסירוגין גם כאדם פרטי, גם כלוחם לשעבר וגם כנציג רשמי של הצבא. הגרי מרבה להדגיש את צדקת הדרך. הוא מציג את היציאה למלחמה כמלחמת "אין ברירה" מתוך הצורך להילחם באויב. בהצהרות על פעילות הצבא הוא מדגיש את השמירה על הערכים והמוסר של הלוחמים והעומדים בראשם. כן מרבה הגרי לדבר על הנחישות והנכונות למאבק ממושך "ככל שיידרש" למען ביטחון המדינה. העמדת חיי אדם כערך עליון בהצהרותיו משתקפת בין היתר גם על ידי הצגה של נקיטת מאמצים רבים למנוע פגיעה באזרחים בצד שכנגד. הגרי קושר כל העת את דימויו של צה"ל עם האתוס המוסרי והערכי של החברה הישראלית באמצעות מבעים המדגישים ערכים של ערבות הדדית ואת המוסריות של ישראל בפעולותיה הצבאיות.

חיזוק העורף והחוסן הלאומי אף הוא מוטיב שבלט בהצהרותיו של דובר צה"ל, ואף שלכאורה ההצהרות הן מונולוג הגרי מתאמץ ליצור דיאלוג באמצעות שיח המזמין או יוצר אפשרות להקשבה פעילה. בהקשר זה נידונו פעולות דיבור של שבח, המכוונות להיענות של הציבור לשמור על הנחיות פיקוד העורף ועל רוח ההתנדבות של האזרחים, לצד פעולות דיבור הוראתיות המנחות את האזרחים להתנהגות הראויה בשעת מלחמה. בדרכי הפנייה בלטו אסטרטגיות של נימוס כדי שלא להכביד על הנמענים וכדי להציג לפניהם אפשרות כביכול לבחירה אם להישמע להוראות.

האסטרטגיות הרטוריות המתוארות במאמר זה מעמיקות את ההבנה שלנו בדבר המושג "קהל השומעים" (participants) ומציעות תמונה מורכבת של היחסים בין הנואם לקהל. קהל השומעים אינו רק קבוצת המאזינים הנוכחת פיזית בעת ההצהרה, אלא מערכת רב־שכבתית של קבוצות מגוונות אשר הנואם מבקש להשפיע עליהן באופן מפורש וישיר וגם באופן עקיף. ניתוח הצהרותיו של דובר צה"ל בתקופה הראשונה של מלחמת "חרבות ברזל" חושף כיצד אסטרטגיות רטוריות משמשות כלי לשוני בעיצוב תודעה, גיוס לגיטימציה וניהול משבר. הבנת האופן שבו נבנות אסטרטגיות אלה חיונית לחקר התקשורת הצבאית-אזרחית והיא מרחיבה את הדיון התיאורטי אודות תפקידה של רטוריקה במצבי דחק. מחקר עתידי יוכל להרחיב את הניתוח לתקופות מאוחרות יותר של המלחמה ולבחון את התפתחות השיח הרטורי לאורך זמן תוך השוואה למקרים דומים בזירה הבינלאומית.

קיצורים ביבליוגרפיים

- www.milononline.net, מילון עברי-עברי מקוון, (נדלה 11.6.24)
- אריסטו, 2002 = אריסטו, רטוריקה, תרגום והוסיף מבוא ג' צורן, תל אביב 2002
- בחטין, 1981 = M.M. Bakhtin, *The Dialogic Imagination: Four Essays*, ed. M. Holquist, trans C. Emerson and M. Holquist, Austin, TX 1981
- בחטין 1986 = M. M. Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*, trans. V. W. McGee, Austin TX 1986
- בלום-קולקה, 1997 = S. Blum-Kulka, *Dinner Talk: Cultural Patterns of Sociability and Socialization in Family Discourse*, Mahwah, New Jersey, London and New York 1997
- בראון ולוינסון, 1987 = P. Brown, and S. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge 1987
- גופמן, 1967 = E. Goffman, *Interactional Ritual: Essays on Face to Face Behavior*, New York 1967
- גופמן, 1981 = E. Goffman, "Footing", *Forms of Talk*, Philadelphia 1981, pp. 124-157
- גופמן, 2003 = א' גופמן, הצגת האני בחיי היומיום, בתרגום ש' גונן, בן שמן 2003
- היילנד, 2005 = K. Hyland, "Stance and Engagement: A Model of Interaction in Academic Discourse", *Discourse Studies* 7 (2005), pp. 173-192
- הלורן, 1982 = S. M. Halloran, "Aristotle's Concept of Ethos, or If Not His Somebody Else's", *Rhetoric Review* 1 (1982), pp. 58-63
- וייס, 1989 = J. Wisse, *Ethos and Pathos: From Aristotle to Cicero*, Amsterdam 1989
- טוהר, תשע"ה = ו' טוהר, "של מי הסיפור הזה? הבניית אתוס לאומי באמצעות סיפור עממי במקראות ללימוד עברית", הד האולפן החדש 103 (תשע"ה), עמ' 120-129
- לבנת, תשע"ד = ז' לבנת, יסודות תורת המשמעות: סמנטיקה ופרגמטיקה, ב, רעננה תשע"ד
- ליבוביץ' וכתריאל, 2010 = ע' ליבוביץ' ות' כתריאל, "על הרטוריקה של יציאה למלחמה", עיונים בשפה וחברה 3, 2 (2010), עמ' 56-85
- ליבס וקמפף, 2007 = ת' ליבס וז' קמפף, מ"קורי עכביש" ל"חומה בצורה" ובחזרה: המיצוב המשתנה של העורך במלחמת לבנון השנייה (התקשורת במלחמת לבנון 2006, ב), תל אביב 2007, עמ' 5-26

- לימור ולשם, 2015 = 'י לימור וב' לשם, "מבצע צוק איתן": דוברות צבאית במלחמה – מסגירות פתוחה לפתיחות סגורה", קשר 47 (2015), עמ' 76–87
- לפיד, 2019 = א' לפיד, "מדוברות צבאית לעליונות תודעתית", מערכות 486–485 (2019), עמ' 72–75
- C. Magen, and E. Lapid, "Israel's Military Public Diplomacy = 2017, *Public Relations Evolution: Historical and Conceptual Dimensions*, *Public Relations Review* 44, 2 (2017), pp. 287–298
- R. Scollon and S. W. Scollon, *Intercultural Communication: A Discourse Approach*, New York and Oxford 1995
- J. R. Searle, "A Classification of Illocutionary Acts", *Language in Society* 5, 1 (1976), pp. 1–23
- R. Amossy, "Ethos at the Crossroads of Disciplines: Rhetoric, Pragmatics, Sociology", *Poetics Today* 22, 1 (2001), pp. 1–23
- A. Pomranz, "Compliment Responses: Notes on the Co-Operation of Multiple Constraints", *Studies in the Organization of Conversational Interaction*, ed. J. Schenkein, New York 1978, pp. 79–112
- פלד ובלום-קולקה, תשנ"ז = נ' פלד וש' בלום-קולקה, "דיאלוגיות בשיח הכיתה", חלקת לשון 24 (תשנ"ז), עמ' 28–60
- C. Perelman and L. Olbrechts-Tyteca, = 1969, *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*, trans. J. Wilkinson and P. Weaver, Indiana 1969
- D. Chong, and J. N. Druckman, "Framing theory", = 2007, *Annual Review of Political Science* 10, 1 (2007), pp. 103–126
- רובין, 2017 = ע' רובין, "החזית האזרחית ומרכיבי החוסן הלאומי", המלחמות הקטנות של צה"ל, בעריכת א' ענבר, רמת גן, עמ' 73–91
- M. Reisigl, *Rhetoric of Political Speeches*. In: Ruth Wodak and Veronika Koller (eds.) *Handbook of Communication in the Public Sphere*, Mouton: De Gruyter: 243–269
- שי, 2013 = נ' שי, מלחמדיה: ישראל, העולם והקרב על התודעה, תל אביב 2013
- J. Thomas, *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*, New York 1995